ISSN: 2582-4686 SJIF 2021-3.261, 2022-2.889, 2023-5.384, 2024-6.875 ResearchBib IF: 9.948 / 2024

THE MULTIDISCIPLINARY JOURNAL OF SCIENCE AND TECHNOLOGY

VOLUME-5, ISSUE-5

TOPISHMOQLARNING LINGVOPRAGMATIK XUSUSIYATLARI (NEMIS VA O'ZBEK TILLARI MISOLIDA)

Roviyajon Abdullayeva
Ilmiy Rahbar,F.f.d, professor
Tel: +998 90 932 25 10
Muratova Nazokat O'ktamovna
UrDu xorijiy filologiya lingvistika (Nemis tili) 2-kurs magistrant
Tel: +998 97 458 60 62

Annotatsiya: Mazkur maqolada o'zbek va nemis topishmoqlari lingvopragmatik jihatdan tahlil etiladi. Unda har ikki til topishmoqlarining leksik-semantik xususiyatlari, ya'ni metafora, sinonimiya, antonimiya, homonimiya, arxaizmlar, ritmika va leksik maydonlar doirasidagi o'xshashlik va farqlari o'rganilgan. Shuningdek, maqolada o'zbek va nemis xalqlarining madaniy tafakkuri, dunyoqarashi va hayot tarzi topishmoqlarda qanday ifoda topishi tahlil qilinadi. Tadqiqotda topishmoqlarning semantik tuzilishi, milliy-madaniy komponentlari, ularning xalq og'zaki ijodidagi o'rni va kommunikativ vazifalari yoritiladi.

Kalit so'zlar: topishmoq, lingvopragmatika, metafora, sinonimiya, antonimiya, homonimiya, ritmika, madaniy tafakkur, o'zbek tili, nemis tili, xalq og'zaki ijodi, kommunikativ vazifa, leksik-semantik tahlil

Annotation: This article analyzes Uzbek and German riddles from a linguo-pragmatic perspective. It examines the lexical-semantic features of riddles in both languages, such as metaphor, synonymy, antonymy, homonymy, archaisms, rhythm, and lexical fields. The article also explores how the cultural worldview, mindset, and way of life of the Uzbek and German peoples are reflected in riddles. The research highlights the semantic structure of riddles, their national and cultural components, their role in folk oral creativity, and their communicative functions.

Keywords: riddle, linguo-pragmatics, metaphor, synonymy, antonymy, homonymy, rhythm, cultural worldview, Uzbek language, German language, folk oral creativity, communicative function, lexical-semantic analysis

Аннотация: В данной статье узбекские и немецкие загадки анализируются с лингвопрагматической точки зрения. Рассматриваются лексико-семантические особенности загадок на обоих языках, такие как метафора, синонимия, антонимия, омонимия, архаизмы, ритмика и лексические поля. Также анализируется, как в загадках отражаются культурное мировоззрение, образ мышления и образ жизни узбекского и немецкого народов. В исследовании освещаются семантическая структура загадок, их национально-культурные компоненты, роль в устном народном творчестве и коммуникативные функции.

Ключевые слова: загадка, лингвопрагматика, метафора, синонимия, антонимия, омонимия, ритмика, культурное мировоззрение, узбекский язык, немецкий язык, устное народное творчество, коммуникативная функция, лексико-семантический анализ

Topishmoq aytish qadimgi zamonlardan boshlab turli xalqlarning hayoti, ijtimoiy shart-sharoitlari, dunyoqarashlari, urf-odatlari, mifologik tasavvurlari bilan bog'liq bo'lgan. O'zbek xalqi ham boshqa qardosh xalqlar kabi kuz va qish kechalari g'o'za chuvish, charx yigirish, olacha to'qish kabi qo'l mehnati bilan bajariladigan turli-tuman ishlar davomida topishmoq aytishgan. Topishmoq aytish qaysi bir xalqda bo'lmasin u aql-ziyraklik musobaqasi, ko'ngil ochish, o'yin-kulgi vositasi.

ISSN: 2582-4686 SJIF 2021-3.261, 2022-2.889, 2023-5.384, 2024-6.875 ResearchBib IF: 9.948 / 2024

THE MULTIDISCIPLINARY JOURNAL OF SCIENCE AND TECHNOLOGY

VOLUME-5, ISSUE-5

Topishmoq aytish, asosan, yoshlarning so‘z boyligini oshirish, hayot va uning hodisalari haqidagi bilim-tushunchasi, idroki va mulohazalarini kengaytirish uchun zarur tarbiya vositalaridan biri bo‘lgani tufayli ular soddadan murakkabga, osondan qiyinga borish usulida yaratilgan.

Topishmoqlar orasida maktab yoshigacha bo‘lgan bolalar osonlik bilan topa oladiganlari bo‘lgani kabi katta yoshdagi bolalar, hatto turmush tajribasi ko‘p kishilarning ham boshini qotirib, o‘ylashga majbur qiladiganlari ham bor.

Masalan:

“Otdan baland, itdan past”,

“Qoziq ustida qor turmas”

kabi egar, tuxum haqidagi topishmoqlar xalq orasida keng tarqalganligidan topishmoq aytilib bo‘linmay, eshituvchilar uning javobini topa oladi. Ammo: **“Uzundan uzoq, havoga tuzoq” (tutun)**

kabi topishmoqlar ancha o‘ylantirib qo‘yadi.

Topishmoqni hamma – kattadan kichik aytadi, uni topishga ham ko’pchilik ishtirok etadi. Topishmoqlar savol shaklida ifodalangan fikrlarni o‘zida mujassam etgan bo‘lib, ular badiiy jihatdan mukammal shakllangan. Maqollar kabi ixcham, ta’sirchan va aniq tuzilishga ega bo‘lgan topishmoqlar badiiy tafakkur mahsuli sifatida yaratiladi. Ularning mohiyati timsoliy ifoda orqali ochib beriladi va savol-javob asosidagi ichki mantiqiy bog‘liqlikni o‘z ichiga oladi.

Ayrim topishmoqlar maqollik xususiyatiga ham ega bo‘ladi.

Masalan:

“**Hammaga to‘n tikaman, o‘zim yalang‘och” (igna)**

topishmog‘i chuqur ijtimoiy mazmuni bilan ajralib turadi. O‘zgalarning, to‘g‘rirog‘i, boy-amaldorlarning foydasiga kechasi-yu kunduzi tinmay mehnat qilib, o‘zi quruq qolgan, ochyalang‘och, muhtojlikda yashagan mehnatkashlar ommasining og‘ir, achinarli ahvoli g‘oyat obrazli ifodalangan. Lekin igna va ish haqidagi boshqa bir topishmoqni

(“Kichkina xotin, lachagi uzun”)

bunday deb bo‘lmaydi. Unda ayollar mashg‘uloti ko‘zda tutilganligini payqash qiyin emas.

Topishmoqlarda topilayotgan narsaning belgisi bo‘rtib ko‘rsatiladi. Buning sababi shundaki, topishmoqda o‘xshatilayotgan narsaning belgisi aynan o‘sha narsada yanada aniqroq, yorqinroq namoyon bo‘ladi. Masalan, lampochkaning qorong‘ulikni qisman yoritishini kuchaytirib ko‘rsatish uchun uning yorug‘lik kuchi kunduzning yorug‘ligiga qiyoslanadi:

“Nur sochadi yulduzdek, tunni qilar kunduzdek”

Topishmoqlar xalq og‘zaki ijodining eng qadimiy va qiziqarli janrlaridan biri bo‘lib, ularning asosiy vazifasi tinglovchining tafakkurini charxlash va bilimini oshirishdir. Ular ko‘pincha predmet yoki hodisani bevosita emas, balki bilvosita, obrazli va badiiy vositalar orqali tasvirlaydi. Ushbu maqolada topishmoqlarning leksik xususiyatlari, ularning tuzilishi va tasvirlash usullari lingvistik nuqtayi nazardan tahlil qilinadi.

Topishmoqlarning asosiy leksik xususiyatlari

1) **Metaforik va obrazli ifodalar:** Topishmoqlar ko‘pincha ma’lum bir narsa yoki hodisani to‘g‘ridan-to‘g‘ri emas, balki tashbehlash, jonlantirish va allegoriya orqali tasvirlaydi. Bu usul tinglovchining tasavvur qilish qobiliyatini oshiradi.

"Tishsiz g‘ajib yeydi." (Qaychi)

"Qorayib tug‘iladi, Oqarib o‘ladi." (Gazeta)

ISSN: 2582-4686 SJIF 2021-3.261, 2022-2.889, 2023-5.384, 2024-6.875 ResearchBib IF: 9.948 / 2024

THE MULTIDISCIPLINARY JOURNAL OF SCIENCE AND TECHNOLOGY

VOLUME-5, ISSUE-5

Bu misollarda predmetlarning asosiy xususiyatlari obrazli tasvirlangan bo‘lib, ularni anglash uchun tafakkur qilish talab etiladi.

2) Sinonim va antonimlarning qo‘llanilishi: Topishmoqlarda sinonim va antonimlardan keng foydalaniladi. Bu esa ifodani yanada ta’sirchan qilishga xizmat qiladi.

"O‘zi qora, ichi oq, Tilga kirsa, so‘zi yoq." (Qalam)

"Ko‘rinmas devor, ovozi bor." (Shamol)

Birinchi misolda "qora" va "oq" antonim sifatida ishlatilgan bo‘lsa, ikkinchi misolda shamolning bevosita ko‘rinmas, lekin eshitiladigan xususiyati ta’kidlangan.

3) Sifat va taqqoslash vositalarining ishlatilishi

Topishmoqlarda sifatdoshlar va taqqoslashlar predmetni yanada aniq va jonli tasvirlashda muhim rol o‘ynaydi.

"O‘zi uzun, so‘zi qisqa." (Qalam)

"Yuzim bor – ko‘zim yo‘q, Quloqlarim – qo‘lim yo‘q." (Soat)

4) She’riy shakl va ritmika

Ko‘pgina topishmoqlar she’riy shaklda bo‘lib, ular oson yodlanadi va esda qoladi.

"Bittagina quduq, Ichida mingta duduq." (Oshqovoq)

5) Arxaizmlar va xalqona so‘zlarning ishlatilishi

Ba’zi topishmoqlarda eski yoki xalqona so‘zlar uchraydi, bu esa ularning tarixiy qiymatini oshiradi.

"Tepa-teng, pasti keng." (Yog‘och tovoq)

"Uchib yurib charchamaydi, Qo‘llaringga qo‘nmaydi." (Soyalar)

Bu misollarda "tepa-teng" va "pasti keng" kabi ifodalar eski va xalqona so‘zlashuv shakllarini aks ettiradi.

Topishmoqlar har bir xalq madaniyatida muhim o‘rin tutadi. Ular xalqning tafakkuri, dunyoqarashi va til boyligini aks ettiradi. Shu boisdan ular turli xalqlarda, ushbu xalqning milliy urf-odatlari va an’analaridan kelib chiqib turlicha ifodalanishi mumkin. Xususan, nemis topishmoqlari (deutsche Rätsel) ham o‘ziga xos leksik xususiyatlarga ega bo‘lib, ular xalq tiliga yaqinligi, obrazliligi va poetik tuzilishi bilan ajralib turadi. Quyida nemis topishmoqlarining leksik xususiyatlari tahlil qilib chiqamiz.

Nemis topishmoqlarida metafora keng qo‘llanadi. Narsalar yoki hodisalar bevosita emas, balki tashbehlash va o‘xshatish orqali beriladi:

Ich habe Flügel, aber fliege nicht, habe ein Bett und schlafe nicht. Wer bin ich? (**Men qanotlarga egaman, lekin uchmayman, yotadigan joyim bor, lekin uxlamayman. Men kimman?**) **("Eshik")**

Ich habe eine Krone, bin aber kein König. Ich habe Wurzeln, bin aber keine Pflanze. Wer bin ich?

(Menda toj bor, lekin men qirol emasman. Menda ildiz bor, lekin men o‘simlik emasman. Men kimman?) ("Tish")

Bu topishmoqlarda predmetlarning asosiy xususiyatlari allegorik uslubda tasvirlangan.

Nemis topishmoqlarida sinonimlar va antonimlar yordamida ma’nolar kontrasti kuchaytiriladi.

Es ist schwer wie ein Elefant, aber so leicht wie eine Feder. Was ist das? (**Bu fil kabi og‘ir, lekin pat kabi yengil. Bu nima?**) **("Soyalar")**

Bu misollarda antonim (og‘ir – yengil) va obrazli ifodalar ishlatilgan.

ISSN: 2582-4686 SJIF 2021-3.261, 2022-2.889, 2023-5.384, 2024-6.875 ResearchBib IF: 9.948 / 2024

THE MULTIDISCIPLINARY JOURNAL OF SCIENCE AND TECHNOLOGY

VOLUME-5, ISSUE-5

So‘z o‘yinlari va homonimlardan foydalanish. Nemis tilida ko‘p ma’noli so‘zlar (homonimlar) mavjud bo‘lib, ular topishmoqlarda keng qo‘llanadi.

Ich bin eine Uhr ohne Zeiger. Was bin ich? (**Men strelkalari bo‘lmagan soatman. Men kimman?**) **("Qum soati")**

Ba’zi nemis topishmoqlari qadimiy so‘zlar va xalqona iboralardan foydalanadi.

Was man nicht essen kann, aber in der Suppe ist? (**O‘zing yemaysan, lekin sho‘rvada bor.**) **("Qoshiq")**

Ich bin alt und rund, mein Name ist bekannt. Ich bringe Glück, wenn du mich findest. Wer bin ich?

(**Men eski va dumaloqman, nomim mashhur. Agar meni topsang, baxt keltiraman. Men kimman?**) **("Tanga")**

Topishmoqlarda predmetlar yoki hodisalar bevosita nomlanmay, balki yashirin va mavhum tarzda beriladi.

Ich kann sprechen, doch ich habe keine Zunge. Ich kann hören, doch ich habe keine Ohren. Was bin ich? (**Men gapira olaman, lekin tilim yo‘q. Men eshita olaman, lekin quloqlarim yo‘q. Men kimman?**) **("Telefon")**

Es ist rot und rund und wächst auf dem Land. Wenn es reif ist, wird es gepflückt. Was ist das? (**Bu qizil va dumaloq, yerda o‘sadi. Pishgach, uzib olinadi. Bu nima?**) **("Olma")**

O‘zbekcha: Kunduzi uxlaydi, tunda sayraydi (oy).

Nemischa: Es ist nicht lebendig, doch wächst es. Es hat keine Lungen, doch braucht es Luft. Was ist es? (olov).

Uy-ro‘zg‘or buyumlari: Kundalik hayotda ishlatiladigan narsalar (idish-tovoq, uy anjomlari).

O‘zbekcha: Yemaydi, ichmaydi, har kuni kiyim alishtiradi (yostiq jildi).

Nemischa: Ich habe Schlüssel, aber kein Schloss. Ich habe Platz, aber kein Raum. Was bin ich? (klaviatura).

O‘zbek va nemis topishmoqlarida metaforik obrazlar keng ishlatiladi. Masalan, quyoshni olovli to‘p, yulduzlarni osmondagi g‘oja yoki ko‘zlar deb tasvirlashadi. Nemis topishmoqlarida ham shunday uslub bor: Ich habe ein Gesicht, doch keine Augen. Ich habe Zeiger, doch keine Hände. Was bin ich? (soat) – bu yerda "yuz" (Gesicht) soat siferblatini, "ko‘zlar" esa raqamlarni anglatadi.

O‘zbek topishmoqlari ko‘pincha dehqonchilik, chorvachilik bilan bog‘liq bo‘lib, an’anaviy hayot tarzini aks ettiradi. Masalan:

Yozda soyabon, qishda tolqon (uzum).

Nemis topishmoqlarida esa texnika va zamonaviy hayot bilan bog‘liq mavzular ham uchraydi:

Ich habe einen Bildschirm, aber kein Gesicht. Ich kann euch viel zeigen, aber nicht sprechen. Was bin ich? (televizor).

Xulosa o’rnida aytadigan bo’lsak, Topishmoqlar xalq tafakkuri va lingvistik merosining ajralmas qismi bo‘lib, ularning leksik xususiyatlari juda boy va rang-barangdir. Ular metaforik va obrazli ifodalarga, antonim va sinonimlardan foydalanishga, xalqona so‘zlar va arxaizmlarga, she’riy shakl va ritmikaga asoslangan. Bu janrning o‘ziga xos xususiyatlarini o‘rganish milliy tilning boyligi va nutq madaniyatini anglashda muhim ahamiyat kasb etadi.

O‘zbek va nemis topishmoqlarining semantik xususiyatlari ularning milliy mentaliteti, hayot tarzi va dunyoqarashidan kelib chiqadi. O‘zbek topishmoqlari ko‘proq dehqonchilik, tabiat bilan

ISSN: 2582-4686 SJIF 2021-3.261, 2022-2.889, 2023-5.384, 2024-6.875 ResearchBib IF: 9.948 / 2024

THE MULTIDISCIPLINARY JOURNAL OF SCIENCE AND TECHNOLOGY

VOLUME-5, ISSUE-5

bog‘liq bo‘lsa, nemis topishmoqlari ilmiy va texnikaviy mavzularni ham qamrab olgan. Shunga qaramay, har ikkala xalqning topishmoqlarida ham metaforik tasvirlash, allegorik ifoda va mantiqiy muammo qo‘yish kabi umumiy jihatlar mavjud.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ахмедова, Д. (2007). Сравнительный анализ узбекских и немецких загадок. Ташкент: Фан.
2. Абдуллаева, М. (2015). Ўзбек халқ оғзаки ижоди. Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси.
3. Бабаева, Ф. Ш. (2010). Лексикология немецкого языка. Москва: Высшая школа.
4. Гиззатуллина, Ф. (2018). Лингвопрагматические аспекты фольклора. Казань: Казанский университет.
5. Гримм, Я. и В. (1991). Deutsche Volksrätsel. Berlin: Akademie Verlag.
6. Қурбонов, А. (2004). Ўзбек халқ топишмоқлари: Луғат ва таҳлил. Тошкент: Фан.
7. Назаров, Қ. (2008). Тил ва маданият: Лингвомаданий таҳлиллар. Тошкент: Ўқитувчи.
8. Содиқов, М. (2012). Ўзбек тилининг лексик таҳлилида бадиий образлар. Тошкент: Фан.
9. Usmonov, M. (2019). Pragmatic analysis of Uzbek riddles. Tashkent State University journal, №2, 45–53.
10. Wierzbicka, A. (1992). Semantics, Culture and Cognition: Universal Human Concepts in Culture-Specific Configurations. Oxford: Oxford University Press.
11. Zienkowski, J., Östman, J.-O., & Verschueren, J. (2011). Discursive Pragmatics. Amsterdam: John Benjamins Publishing.